

תיאודור הרצל פרקי ילדות ושחרות

אריאל פלדשטיין

בעקבות הפרקים הנשכחים בקורותיו של הרצל

האמת הביוגרפית, ההיסטורית, תובעת את שלה. ערומה היא האמת ואיננה סובלת עטיפות וכריכות, לוא גם של משי. האמת הביוגרפית אינה מעלימה ואינה מכסה דבר, לוא גם דבר בלתי־רצוי אל הביוגרף, שיש לו נטיה ידועה וחבה יתירה אל האדם שהוא מצייר ומשער, כי היא דורשת עובדות ואור, דברים כהויתם, ולא כמו שראה אותם או היה חפץ לראותם כותב התולדות (ר' בריינין, חיי הרצל, ניר־זרק 1919, עמ' VII).

דמות אחת, תיאורים הרבה

תיאודור הרצל החל לכתוב את יומנו בתחילת חודש יוני 1895. משפטי הראשונים מציינים את שהתחולל בנפשו פנימה:

זה כמה זמן אני שוקד על יצירה שאין שיעור לגדולתה. היום אינני יודע אם אגיע לסיימה. היא נראית כחלום אדיר. כבר ימים ושבעות היא ממלאת אותי כולי עד אובדן החושים, מלווה אותי לכל מקום, מרחפת מעל לשיחותי הרגילות, מציצה מעבר לשכמי אל עבודת העיתונאי שלי, המצחיקה בקטנותה, טורדת אותי ומשכרת אותי (ת' הרצל, עניין היהודים – ספרי יומן, א, ירושלים 1997, עמ' 55).

משלב זה ואילך הוא משתף את הקורא במחשבותיו, ברעיונותיו ובמעשיו היום־יומיים. אולם אנו, הקוראים, סקרנים לדעת מה עבר עליו במהלך 35 השנים שקדמו לשלב הופעתו על בימת ההיסטוריה, לבחון את פרקי הילדות והשחרות, התקופה שבה נזרעו הזרעים שנבטו לבסוף רק בשנת 1895. משפחתו, הסביבה שגדל בה, המפגש הראשון עם גילויי האנטישמיות, ידיעת ההיסטוריה של העם היהודי, היכרותו עם אורח החיים ומנהגי היהדות ועולמו התרבותי – אלו הן השכבות שנסתרגו בהן השורשים לפעילותו הציבורית והמדינית ושהצמיחו לימים את הפרי הבשל, "מדינת היהודים", שחולל תמורות מפליגות בקרב ובקרב העם היהודי שביקש לגאול.

תיאודור ופאולינה הרצל עם הוריהם, בודפשט 1873 (לע"מ)

ז'נט הרצל, רישום מאת נכדה, הנס (אצ"מ)

ראובן בריינין, אחד הביוגרפים הראשונים של הרצל, עמד על הבעייתיות בכתבת פרקים אלו בחייו של הרצל: "לא היה איש גדול אחד בעולם, שהוריו ומוריו ידעו בילדותו או גם בנערותו מה שהוא עתיד להיות לעמו או לכל האנושות, ואשר מתוך הכרה זו רשמו על הגליון את כל מראה עיניהם ומשמע אזנם בנוגע לחייו של ה'גבור' בילדותו" (בריינין, חי הרצל, עמ' 84).

ביוגרפים רבים עסקו בדרכו של הרצל אל הציונות ובהתפתחותו כמנהיג התנועה הציונית (בהם ע' אילון, א' בייך, א' פאוול, י' פטאי ואחרים). בכתביהם, בפרקים הדנים בחייו בטרם הופעתו על בימת ההיסטוריה, מסתמכים הכותבים על דבריו של הרצל עצמו כמו גם על מסמכים ועל עדויות. ואולם, המסמכים על אודות תקופה זו מצומצמים למדי, והעדויות נאספו לאחר שהרצל הלך לעולמו ולאחר שכבר נרקמו סביב חייו האגדה והשמעה. עם זאת, כל חוקר שואף לספר לא רק את הגלוי והידוע על הרצל, אלא גם לגלות את הפרטים הנעלמים שבספור חייו, ולשזור את החוטים כולם לתמונת חיים שלמה. על כן, כשקוראים את הביוגרפיות הללו, מתברר שקיימות גרסאות שונות בנוגע לתקופה זו.

מלמעלה למטה:
בול קק"ל ועליו בית הרצל בבודפשט (אוסף חיים שטייר, חיפה); הרצל בילדותו; לוח זיכרון על בית המשפחה (באדיבות תמר הירדני)

בתמונתו של משה רבנו [...] ומשיח קרא למשה: אל הילד הזה התפללתי! ולי אמר: לך בשר ליהודים, כי עוד מעט ובוא אבוא וגדולות ונפלאות אעשה לעמי ולכל העולם!

כרטיס ברכה, שנות ה-50 (אוסף חיים שטייר, חיפה)

בין משה רבנו לפרדיננד דה-לספס: חלומות וגיבורי ילדות

הרצל נולד ב-2 במאי 1860 (י' באייר הטר"ף) בבודפשט, להוריו יעקב וז'נט הרצל. אמו, ז'נט, קראה לו תיאודור, שפירושו "מתת האל", או בשם החיבה דורי. בשם בנימין זאב החל הרצל להשתמש רק לאחר הקונגרס הציוני הראשון, אולי בהמלצת חבריו להנהגת התנועה הציונית. שם זה נגזר מפסוק בברכת יעקב לבניו – "בנימין זאב יטרף, בבקר יאכל עד ולערב יחלק שלל" (בראשית מט, כז). בערוב ימיו כתב הרצל את תקציר תולדות חייו, ובהן כמה שורות גם על ילדותו:

תחילה נשלחתי לבית-ספר יהודי, במקום שהתייחסו אלי במדה מסוימת של כבוד, משום שאבי היה סוחר אמיד. מן התקופה הראשונה של חיי בבית-הספר נשתמר בלבי הזכרון מן המכות שספגתי, משום שלא ידעתי את הפרטים על יציאתם של בני ישראל ממצרים. כיום היו מורים מומחים הרבה רוצים לכבדוני במכות על שאני מרבה לזכור יותר מדי יציאת-מצרים זו.

בתיאורו זה משלב הרצל בין דמותו של משה וסיפור יציאת מצרים ובין פועלו וקריאתו ליציאת יהודי אירופה. על ערש דווי אף סיפר לראובן בריינין על חלום שחלם ערב פסח בסמוך לגיל בר המצווה:

מלך המשיח בא [...] ויקחני על זרועותיו וידאה אתי על כנפי הרוח. על אחד העננים המלאים זוהר פגשנו

בריינין אמנם הזכיר חלום זה בביוגרפיה על הרצל שכתב, אולם צירף לכך סיג: "בספר לי הרצל חלום ילדותו זה, לא ידעתי אז אם מספר הוא לי באמת חלומות וזיכרונות מימי אביי חייו, או רק אגדה ילדותית שנולדה במוחו בעת דברו אתי". (בריינין, חיי הרצל, עמ' 17-18). ואכן, לאורך השנים תואר הרצל בידי רבים כמשה המודרני, ובעשרות יצירות אמנות, בסיפורים, בספרי לימוד ובסרטים הוצגה דמותו של הרצל כמקבילה לדמותו של משה. בילדותו, כתב הרצל, היה גיבורו הנערץ דווקא המהנדס הצרפתי פרדיננד דה-לספס, שתכנן את כריית תעלת סואץ ותעלת פנמה, ואף הרצל עצמו תכנן להיות מהנדס תעלות. ואולם:

עד מהרה אבדה לי אהבתי הקודמת ללוגריתמים ולטריגונומטריה, משום שבבית-הספר שלט כוון אנטישמי מובהק. אחד ממורינו הסביר מהו פירושה של המלה עכו"ם ואמר: "על העכו"ם נמנים עובדי-האלילים, המושלמים והיהודים". לאחר הסברה מופלאה זו בחלתי בבית-הספר הריאלי ורציתי לבקר במוסד קלאסי.

אגודת הסטודנטים "אלביה",
הרצל ראשון מימין
(לע"מ) 1882

בין מיתוס לביוגרפיה

מיד לאחר פטירתו של הרצל בטרם עת ב-1904 החל נרקם המיתוס סביב אישיותו, ובתוך זמן קצר הוא הפך לסמלה של התנועה הלאומית היהודית. דמותו ריחפה מעל התנועה הציונית, שהמשיכה לפעול לאחר מות מנהיגה המכונן, והייתה גורם שליכד את הזרמים שפעלו בתנועה הציונית ושמכוחו ניתן היה להגיע לפשרות רעיוניות למען קידום המטרה – ריבונות יהודית בארץ ישראל.

בתהליך האיקוניזציה של הרצל נרקם מחדש גם סיפור חייו, במטרה לשרת את הרעיון הציוני ולהפכו לרעיון המוביל בחברה היהודית באירופה. כך תואר הרצל כיהודי שראה את עצמו בתחילה כחלק מהתרבות ומהחברה של מערב אירופה, אלא שהשתלבותו בהן לא הביאה לו את השקט הנפשי המיוחל, והוא המשיך לחפש את הדרך לשוב לחיק עמו. הזעזוע שחווה הרצל בעקבות המפגש עם האנטישמיות, שסימנה הבולט ביותר היה פרשת דרייפוס, היה שלב בהתגלות הלאומית שלו. הרצל תואר כגיבור מיתי שחווה חווייה של לידה מחדש, כמעין משיח הגואל את עמו. בדמותו החדשה הרצל לא רק שב והיה לחלק מעמו, כי אם הפך למנהיג שהעניק השראה להמונים והנחה אותם; שהתווה את הדרך להוצאתם מחיי הגטו המנותק, מסיפור העברים הקדמונים, ולהשיבם אל האדמה והטבע; שהיה נכון להקריב את חייו הנוחים ואת ביטחונו האישי למען המטרה העליונה.

אמנם חלפו למעלה ממאה שנה מאז הסתלק הרצל בדרמטיות מעל בימת ההיסטוריה, אולם עדיין אין אנו יודעים את כל פרטי הביוגרפיה שלו, ובעיקר את אלו הקשורים לעידן שבטרם "התגלותו" הציבורית. בתקופת הילדות והשחרות של הרצל רב הנסתר על הגלוי, ורוב הסיפורים על תקופה זו גובשו ועוצבו רק לאחר שסוף הסיפור נודע, ומשום כך הותאמו ליצירת תמונת חיים שלמה בעלת התחלה, אמצע וסוף.

ביטוי לכך ניתן למצוא בביוגרפיות הרבות שנכתבו על חייו, וכל אחד מהכותבים קרא דרוור לעצמו בהצבת הזרקור על סיפורים גלויים ונסתרים בקורותיו. הביוגרפיות, אם כן, הן נדבך נוסף בעיצובו המיתי של תיאודור הרצל.

אכן, אין ספק שבהיותו נער נחשף הרצל לתופעת האנטישמיות, שהייתה נפוצה ברחבי אירופה בכלל ובאימפריה האוסטרו-הונגרית בפרט, ולכן החליט לעזוב את בית הספר הריאלי ולעבור לבית הספר ההומניסטי. אולם ייתכן שהסיבה לעזיבת בית הספר הייתה נעוצה לאו דווקא ברוח האנטישמית ששררה בו, אלא גם בהישגיו הנמוכים של הרצל: "בפברואר 1875, באמצע שנת הלימודים, נחלצו סוף-סוף הוריו של הרצל והוציאו את בנם מבית-הספר הריאלי [...] הילד היה אומלל מאין כמוהו. ציוניו הגיעו לשפל שכמוהו לא היה בכל שנות לימודיו בבית-הספר התיכון" (ע' אילון, הרצל, תל אביב תשס"ד, עמ' 40).

זהות יהודית מוקדמת

בילדותו של הרצל היה סבו, שמעון לייב הרצל, מספר באוזני נכדו בין השאר על פועלו של הרב יהודה אלקלעי, שנחשב לאחד ממבשרי הציונות, ו"אולי כבר אז נטמנו הזרעים שהביאו, לאחר גידול תת-קרקעי ממושך, פרח ופרי, לאחר שנבקעה, מבפנים ומבחוץ, האדמה הקשה שעיקבה את צמיחתם" (א' ביון, הרצל, ירושלים 1988, עמ' 2). לשאלה אם ציין בדרך כלשהי את טקס בר המצווה לא התייחס הרצל עצמו בזיכרונותיו, ובכתובים אין עדות לגבי טקס זה. העיסוק בשאלה הרחבה יותר, אם הרצל נהג לבקר בילדותו בבית כנסת ונחשף לתפילות ולטקסים יהודיים, אינו מלמד אף הוא אם חווה הרצל את אחד הטקסים החשובים במעגל חייו של יהודי: "כשהיה ילד קטן היו לוקחים אותו לפעמים לבית הכנסת בערב שבת. אבל הדבר לא נעשה דרך קבע, וכשגדל חדל לגמרי ללכת לבית הכנסת." (אילון, הרצל, עמ' 84). אמנם משפחת הרצל התגוררה בבודפשט בסמוך לבית הכנסת הגדול והמפואר ברחוב דוהאני, אולם בארכיון בית הכנסת, שאביו של הרצל היה מנכבדי חבריו, לא נמצא על אודותיו כל רישום. מאוחר יותר עברה המשפחה לווינה, כפי שסיפר הרצל:

בשעה שהייתי בכתי העליונה של הגימנסיה, מתה עלי אחותי, צעירה בת שמונה-עשרה; אמי הטובה התאבלה עליה מאד, עד שנפלה מרה-שחורה, ומשום כך עברנו בשנת 1878 לווינה.

בווינה למד הרצל באוניברסיטה, בבית הספר למשפטים, ובמהלך לימודיו הצטרף עם עוד ארבעה ידידים לאגודת סטודנטים גרמנית, "אלביה". אגודה זו דגלה ברעיונות של פאן-גרמניות ובשלב מסוים אף אימצה את רעיונות האנטישמיות. הרצל, מטבע הדברים, התנגד לדרך רעיונית זו ושלח מכתב מחאה חריף, שבגינה החליטה האגודה להדיחו משורותיה. בשנת 1884 קיבל תואר דוקטור למשפטים, וכך יכול היה לצאת לדרך החדשה.